

MAREK SKAWIŃSKI

DWA TOMY „ROCZNIKA ORAWSKIEGO”

Gdy w 1994 r. zainicjowała swoją działalność Rada Muzealna Orawskiego Parku Etnograficznego, jednym z jej zamierzeń było podjęcie edycji pisma służącego publikacji rezultatów badań naukowych z zakresu szeroko pojętych nauk społecznych oraz dokumentacji dziejów i kultury Orawy. Zamierzenie udało się zrealizować w roku 1997. Periodyk nazwano „Rocznikiem Orawskim”. Nosi on charakter naukowy *sensu stricto*. Jest to pierwsze tego typu polskie pismo, poświęcone problematyce orawskiej. Pomysłodawcą i redaktorem „Rocznika” jest przewodniczący Rady Muzealnej Orawskiego Parku Etnograficznego, doc. dr hab. Tadeusz M. Trajdos. Periodyk ma sześć działów. Są to: Rozprawy i artykuły, Materiały i przyczynki, Źródła Orawy (Fontes Arvae), Sprawozdania z pracy i czynności Muzeum, Recenzje, Bibliografia Orawy.

Znakomitym uzupełnieniem treści są rysunki autorstwa Stanisława Wyrtyła, zamieszczone na okładkach oraz ilustrujące poszczególne działy pisma.

ROZPRAWY I ARTYKUŁY

Teksty opublikowane w tym dziale charakteryzują się znacznym zróżnicowaniem tematycznym. I tak: przełomowego w dziejach Orawy początku XX wieku dotyczą dwa teksty dr. Jerzego M. Roszkowskiego: *Problem świadomości narodowej mieszkańców Górnej Orawy do 1914 r.* (tom I „Rocznika”) oraz *Rola Adoriana Divéky’ego w polskiej akcji „budzielskiej” na Górnych Węgrzech 1910–1920* (t. II). Autor tych tekstów jest historykiem, pracownikiem Muzeum Tatrzańkiego w Zakopanem, członkiem Rady Muzealnej Orawskiego Parku Etnograficznego (OPE), członkiem Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Orawy (ZG TPO),

członkiem polsko-słowackiej komisji historycznej PAN. Artykuły dr. Roszkowskiego oparte są w znacznej mierze na materiale źródłowym, dotychczas nie publikowanym i wnoszącym wiele nowego w kwestii pogranicza etnicznego polsko-słowackiego. W pierwszym z tych tekstów autor przypomina relacje prasowe, dotyczące Orawy i rezultaty XIX-wiecznych badań nad obliczem językowym i etnicznym górali orawskich. Następnie przedstawia procesy wpływające na fluktuacje świadomości narodowej tej społeczności, w tym zwłaszcza rolę duchowieństwa słowackiego. W tekście o A. Divékym Roszkowski, opierając się w znacznym stopniu na materiałach źródłowych, nie tylko wyjaśnia tytułową rolę Divéky’ego, ale zarazem przedstawia podstawowy problem działaczy polskich przed I wojną światową na Górnych Węgrzech: jaką postawę przyjąć wobec Słowaków, a jaką wobec Węgrów?

Wcześniejszego, kluczowego dla utrzymania tożsamości religijnej i narodowej Polaków na Orawie, okresu dotyczy wszechstronne, wielowątkowe opracowanie doc. Tadeusza M. Trajdosa pt. *Luteranie w Jabłonce* (t. II). Autor jest historykiem, pracownikiem Instytutu Historii PAN, profesorem MWSHP w Łowiczu, przewodniczącym Rady Muzealnej OPE, wiceprezesem ZG TPO, przewodniczącym polsko-słowackiej komisji historycznej PAN. W artykule swym, tytułem wstępu omawia genezę wsi, początki reformacji na Orawie, w tym i na Polskiej Orawie, wreszcie – luterzańską organizację kościelną. Zasadniczą część tekstu stanowią rozdziały dotyczące kolejno: sposobu utrzymania fary luterńskiej, świątyni (jej wyposażenia i wystroju), personelu fary, geografii wyznaniowej wsi w 1659 r. i wreszcie, co szczególnie istotne, życia religijnego Jabłonki w tym okresie, a zwłaszcza antagonizmu wyznaniowego luteriańsko-katolickiego. Opracowanie kończy się opisem procesu zaniku luteranizmu w Jabłonce i na Orawie Polskiej.

Obok powyższych tekstów o charakterze ściśle historycznym w dziale „Rozprawy i artykuły” znalazło się także opracowanie interdyscyplinarne z pogranicza historii, geografii osadnictwa i etnografii pt. *Tradycyjne i współczesne oblicze wsi Chyżne* (t. I), którego autorką jest mgr Jadwiga Pilchowa – etnograf, kustosz Muzeum Orawskiego Parku Etnograficznego w Zubrzycy Górnej, członek TPO.

Prof. Ryszard Kantor w pracy pt. *Potencjał kulturowy współczesnej wsi orawskiej* (t. I) swe rozważania na powyższy temat poprzedził szerokim wstępem na temat obecnej sytuacji wsi polskiej, a także jej potencjału kulturalnego, tradycji (wraz z omówieniem tego pojęcia) i kultury ludowej. Następnie autor przedstawił potencjał kulturowy i przemiany na tym tle współczesnej wsi orawskiej w szerokim kontekście ogólnopol-

skim. Scharakteryzował też istniejące zagrożenia i ich źródła. Zasygnalizowany został również problem świadomości narodowej i etniczności. Autor poruszył przy tym kwestię wysoce niekompetentnych, ale nagłośnieńskich opinii kilku „badaczy” polskich, którzy w ślad za środowiskami słowackimi negują etniczną polskość mieszkańców Górnej Orawy, w tym niepodważalny atrybut jej narodowej tożsamości, jakim jest język.

Kolejny tekst prof. Ryszarda Kantora pt. *Zabawki dzieci na Orawie – na podstawie wstępnych badań w latach 1995–96* (t. I) dotyczy badań przeprowadzonych przez grupę studentów UJ pod kierunkiem autora. Tenże w swym artykule omawia metodykę badań oraz rolę zabawek w życiu dziecka na Orawie. W tekście znalazła się również klasyfikacja zabawek. Prof. Ryszard Kantor, etnolog, jest pracownikiem uniwersytetów: Jagiellońskiego, Opolskiego i Śląskiego (filia w Cieszynie), a także członkiem Rady Muzealnej OPE, członkiem TPO, członkiem polsko-słowackiej komisji historycznej PAN.

Rezultatem przeprowadzonych badań jest też obszerne opracowanie dr. Antoniego Wontorczyka pt. *Dynamika wartości edukacyjnych w tradycyjnych rodzinach orawskich* (t. II) Autor – socjolog, jest adiunktem w Instytucie Psychologii UJ, jest także członkiem Rady Muzealnej OPE i TPO. Pełni funkcję wójta gminy Jabłonka. W artykule swym autor scharakteryzował pojęcie rodziny tradycyjnej i przemiany jakim ona podlega, a także kwestię aspiracji edukacyjnych w tychże rodzinach. Przechodząc do meritum zagadnienia dr Wontorczyk omówił kryteria, służące określeniu udziału rodzin tradycyjnych na Orawie, a także metody swej pracy badawczej. Zasadniczą część tekstu stanowią wyniki badań i ich omówienie wraz z wnioskami, prowadzącymi do podziału badanej populacji na grupy, odpowiadające modelowym orientacjom poznawczym w zakresie wartości edukacyjnych.

Dwa artykuły „Rocznika” poruszają problematykę literacką. W tomie I dr Emil Kowalczyk prezentuje *Tematykę orawską w literaturze polskiej*. Autor, polonista z wykształcenia, jest poetą. Pełni funkcję przewodniczącego Rady Gminy w Lipnicy Wielkiej, jest członkiem TPO i Rady Muzealnej OPE. Jego obszerny artykuł stanowi retrospektywne ujęcie obecności Orawy w piśmiennictwie polskim poczynając od pierwszych wzmianek u progu XIX wieku, aż po czasy nam współczesne. Przedmiotem artykułu jest zarówno piśmiennictwo o Orawie jak i dorobek Orawiaków, piszących o „rodne ziemi”. Tekst dr. Kowalczyka obejmuje piśmiennictwo szeroko pojęte: obok literatury pięknej także prace dotyczące problematyki społecznej, historii i kultury.

Mgr Jerzy Kiersztyn, polonista, poeta, dyrektor szkoły w Zubrzycy

Górnej-Zimnej Dziurze, laureat wielu nagród i wyróżnień w konkursach literackich, jest autorem opracowania pt. *Poetycki świat Orawy i jego ograniczenia* (t. II). Opracowanie to w pewnym stopniu nawiązuje do omawianego już tekstu prof. R. Kantora o potencjale kulturowym współczesnej wsi orawskiej. Przedmiotem opracowania J. Kiersztyna są bowiem przemiany wsi orawskiej, w tym zanik tradycji, przejawów kultury materialnej i duchowej. W części pierwszej swego artykułu autor prowadzi nas od czasów dawnych, gdy panowała, jak pisze *niepowtarzalna atmosfera wspólnoty i swojskości, a kolejność pór roku i wysokość słonka dyktowały kolejność gospodarskich zajęć*, poprzez czas burzliwych przemian o charakterze cywilizacyjnym: *wspólna miska orawskiego „zwyku”, niegdyś tak gorąca i łask pełna zaczęła odchodzić w zapomnienie*. I stawia autor zasadnicze pytanie: czy korzenie Orawy zostaną przecięte? Bardzo istotne są środki wyrazu, jakich użył do zarysowania problemu. Bowiem ta część jego tekstu jest zarazem swoistym przeglądem poezji orawskiej. Autor czerpie z dorobku zarówno swojego jak i z twórczości Emila Kowalczyka, Bolesława Pieroga, Franciszka Stechury i Jana Czerwienia. Natomiast w części drugiej autor omawia tytułowe „ograniczenia”. Właśnie zanik tradycji, kultury materialnej, gwary – sprawia, że czytelnik pewnych rzeczy może już nie kojarzyć, pewnych zwrotów nie rozumieć, a *jeśli nie pojmie logiki rządzącej fabułą wiersza, treść rozprysnie się w wyobraźni na szereg luźnych, bezładnych obrazów*. Autor kończy swój tekst wyrażając nadzieję, że jednak tradycyjny rys kulturowy Orawy zostanie zachowany.

MATERIAŁY I PRZYCZYNKI

W dziale tym prezentowane są drobniejsze teksty i plon prac dokumentacyjnych. W tomie I na dział ten złożyły się materiały z zakresu językoznawstwa. Ścisłej – słownictwa gwarowego dotyczył tekst Emila i Roberta Kowalczyków: *Orawskie nazewnictwo pasterskie*. W części wstępnej autorzy, z wykształcenia poloniści, pokrótce charakteryzują pasterstwo orawskie oraz poruszają problem wpływu przemian społeczno-ekonomicznych na zanik pasterstwa, a w ślad za tym również na znajomość związanej z nim terminologii aczkolwiek, jak twierdzą, ostatnio obserwuje się jednak powrót do gwary. Zasadniczą część opracowania Kowalczyków stanowi słowniczek wybranych terminów pasterskich (prawie 270), wraz z wymową i definicją poszczególnych słów.

Inż. Stanisław Wałach, emerytowany nadleśniczy z Zubrzyicy Górnej,

b. prezes tutejszego Oddziału Związku Podhalan, jest autorem dwóch tekstów z zakresu toponomastyki. Pierwsze opracowanie pt. *Nazwy ról i nazwiska z przydomkami wsi Zubrzyca Górna* ma za cel wykazanie przetrwania niektórych nazwisk od chwili zasiedlenia wsi Zubrzyca do obecnego czasu mimo różnych niesprzyjających warunków w ciągu około 370 lat i zawiera: wykaz ról i niektórych nazwisk na tych rolach według inwentarza z 1624 roku, wykaz hipoteczny ról z roku 1860–62 i obecnie występujących na tych rolach niektórych nazwisk z przydomkami, nazwiska niektórych nowych osadników z przydomkami, na poszczególnych rolach. Do artykułu dołączona jest mapa Zubrzycy Górnej z podziałem na role wg stanu z 1860/62 roku. Kolejne opracowanie S. Wałacha nosi tytuł *Nazewnictwo ludowe na Kamionku w Zubrzycy Górnej*. We wstępie autor krótko charakteryzuje tytułowe wzgórze, a następnie podaje w porządku alfabetycznym wykaz nazw ludowych na Kamionku w wersji literackiej i gwarowej. Nazwy te zostały zlokalizowane na dołączonej do tekstu mapie.

W tomie II „Rocznika Orawskiego”, w dziale „Materiały i przyczynki” Tadeusz M. Trajdos kreśli *Szkice do portretu; dawni plebani Orawy*, nawiązując w swym tekście do prac ks. Józefa Kohutha – słowackiego historyka-regionalisty z końca XIX wieku. Wzmianki ks. Kohutha z jego artykułów w „Katolickich Novinach” autor rozwija, często również prostując omyłki słowackiego historyka. Szkic Tadeusza M. Trajdosa obejmuje parafie w Zubrzycy Górnej i Orawce.

Dr Marian Kornecki jest historykiem sztuki, inwentaryzatorem zabytków, rzeczoznawcą Ministra Kultury i Sztuki ds. rewaloryzacji zabytkowych założeń urbanistycznych i zabytkowej architektury, jest również ekspertem w dziedzinie drewnianej architektury Małopolski. Artykuł dr. Korneckiego stanowi pewnego rodzaju refleksję, wspomnienie jego pierwszych kontaktów z Orawą na początku lat 50. Prezentuje nam ówczesny krajobraz kulturowy regionu na przykładzie wsi Podwilk i przemiany, jakie dokonały się do czasów nam współczesnych. Przyczynek dr. Korneckiego obejmuje również dokumentację fotograficzną.

Tematem kolejnego materiału jest *Podział administracyjny Orawy Słowackiej*. Mgr Marek Skawiński, autor opracowania, jest geografem, doktorantem w Instytucie Geografii UJ, specjalistą w zakresie stosunków etnicznych na Słowacji. Pełni funkcję sekretarza Zarządu Głównego TPO. W swym opracowaniu autor przedstawia ewolucję podziału administracyjnego Orawy Słowackiej w tym stuleciu, począwszy od struktury obowiązującej przed I wojną światową, poprzez kolejne reformy administracyjne, aż do roku 1996, kiedy to podział administracyjny przybrał postać

obowiązującą obecnie. Ponadto w artykule znalazło się zestawienie przedstawiające powierzchnię, ludność i gęstość zaludnienia poszczególnych miejscowości, a dla jednostek wyższego rządu – również wskaźniki ruchu ludności. W konkluzji autor krótko charakteryzuje region pod kątem stopnia urbanizacji i mobilności demograficznej ludności, zwracając uwagę na fakt, iż szczególnie wysoki przyrost naturalny ma miejsce na obszarze polskiego zasiedlenia etnicznego, co do pewnego stopnia niweluje procesy asymilacyjne wśród Polaków na Słowacji. Prezentowany materiał zawiera bogatą dokumentację kartograficzną, na którą składają się: mapa przeglądowa Orawy, bardzo szczegółowa mapa administracyjna całej Orawy, cztery mapki prezentujące ewolucję struktury administracyjnej Orawy, mapa gęstości zaludnienia regionu. Ponadto do artykułu dołączono mapy, obrazujące rozmieszczenie (w podziale na wsie) społeczności ewangelickiej na Dolnej Orawie i Górali Polskich na Górnej Orawie przed I wojną światową i obecnie.

ŹRÓDŁA ORAWY (FONTES ARVAE)

W dziale tym wydawane są materiały archiwalne, objaśniające przeszłość Orawy. Trzy teksty Tadeusza M. Trajdosa zawarte w tomie I „Rocznika” są plonem jego kwerend w Państwowym Archiwum Obwodowym w Bytczy. Materiały zebrane przez autora w tymże archiwum będą publikowane w kolejnych edycjach periodyku. I tak: w tekście *Jurysdykcja kościelna w Chyżnem przed erekcją parafii (1787 r.)* autor ostatecznie rozstrzyga datę przenosin drewnianego kościoła z Lipnicy Wielkiej do Chyżnego. Autor charakteryzuje również status materialny chyżniańskiego kościoła.

Kolejny publikowany przez T. M. Trajdosa dokument (w oryginale łacińskim i przekładzie polskim) to fragment rękopisu, będącego rejestrem rodzin i posiadłości szlachty kominatu orawskiego z r. 1741, przedstawiający dobra Moniaków z Zubrzycy Górnej. W krótkim wstępie autor dokonał analizy dokumentu i przypomniał okoliczności związane z nadaniem szlachectwa Moniakom.

Trzeci wydany przez doc. Trajdosa dokument: *Wizytatorzy o figurach kamiennych w Orawce i Lipnicy Wielkiej* jest fragmentem protokołów wizytacji z lat 1820 i 1833. Autor publikuje powyższe dokumenty w oryginale (po łacinie) i w tłumaczeniu na język polski. Przypisy stanowią obszerny komentarz i rozwinięcie tez autora, zawartych w jego wcześniejszych publikacjach na ten temat. We wstępie autor zaznacza również,

że: *Od czerwca tego roku w posiadaniu naszego Muzeum pozostają kopie wizytacji z lat 1820 i 1833 dla wszystkich parafii Orawy z obszaru zasiedlenia polskiego. W najbliższych latach przygotujemy odrębną książkową edycję tych źródeł o kapitalnym znaczeniu dla sztuki sakralnej, organizacji i życia religijnego dawnej Orawy.*

Rodziny Moniaków dotyczy kolejny dokument, tym razem wydany przez dr. Jerzego M. Roszkowskiego (t. II). Jest to pierwsza pełna edycja w oryginale: *Aktu nobilitacyjnego cesarza Leopolda I dla Moniaków z 21. lutego 1674 roku.* Oryginał tego dokumentu jest przechowywany w zbiorach archiwalnych Muzeum Tatrzańskie w Zakopanem.

Kapitalne znaczenie mają publikowane przez dr. Roszkowskiego w tomie I „Rocznika” *Dwa sprawozdania polskiej administracji Spisza i Orawy z 1919 r.* Są to sprawozdania kierownika Administracji Spisza i Orawy – dr. Jana Bednarskiego dla Generalnego Delegata dla Galicji oraz dla MSW w Warszawie z okresu, gdy cały obszar Spisza i Orawy został tymczasowo przekazany Czechosłowacji. Teksty te znakomicie pokazują, jaką politykę na terenach okupowanych prowadziła czechosłowacka administracja. Chodzi tu m. in.: o stosowany wobec miejscowej ludności terror i rekwizycje, okoliczności i metody przeprowadzenia tzw. spisu ludności, którego wyniki miały posłużyć stronie czechosłowackiej za argument w sporze z Polską, wreszcie w sprawozdaniach opisano nastroje ludności. Materiał wydany przez dr. Roszkowskiego rzuca nowe światło na niektóre kwestie z historii kształtowania się południowej granicy Polski, a ponadto dotyczy terenów także obecnie znajdujących się po stronie słowackiej.

Protokół delimitacyjny z dnia 30. listopada 1938 r. (t. II) w części dotyczącej Orawy został wydany przez Marka Skawińskiego. Sam dokument zawiera skład komisji delimitacyjnej, art. I określający ściśle przebieg linii granicznej oraz szereg artykułów dodatkowych. Natomiast w swej analizie M. Skawiński nakreślił przebieg odcinka orawskiego granicy wyznaczonej w 1920 r. wraz z późniejszymi korektami, a także okoliczności i charakter zmian granicznych w roku 1938. W swej analizie autor porównał proces delimitacji i korekty granicy słowackiej w latach 1920–24 na odcinku z Polską z analogicznym procesem na odcinku z Węgrami, dochodząc do wniosku, że uzyskanie górnej części Lipnicy Wielkiej nie powinno być uwarunkowane odstąpieniem Suchej Góry i Głodówki. Ponadto, wbrew przyjętej opinii, w 1938 r. Polska nie odzyskała w całości pozostałych po 1924 r. na Słowacji fragmentów katastra Lipnicy Wielkiej, lecz jedynie większą część z nich. Materiał uzupełnia mapa przeglądowa Orawy z oznaczeniem granicy z roku 1924 i z 1938 oraz granicy etnicznej,

wyraźnie wskazującej, że rozgraniczenie z 1920 (obowiązujące obecnie), a nawet z 1938 większą część obszaru polskiego zasiedlenia etnicznego na Orawie pozostawiło po stronie słowackiej. Ponadto trzy mapki w sposób ścisły pokazują korekty z listopada 1938 r.

SPRAWOZDANIA Z PRAC I CZYNNOŚCI MUZEUM

Dyrektorem Muzeum-Orawskiego Parku Etnograficznego jest mgr inż. Eugeniusz Moniak, zaś kustoszem placówki mgr Jadwiga Pilchowa. *Sprawozdanie za lata 1993–1996* (t. I) sporządzili: E. Moniak i J. Pilchowa, zaś *Sprawozdanie za rok 1997* (t. II) pracownik Muzeum, inż. Roman Ciok. W tomie II znalazło się również *Sprawozdanie z dokonanych działań etnografii – Muzeum-OPE w Zubrzycy Górnej w roku 1997* autorstwa p. J. Pilchowej. Sprawozdania te zawierają informacje o: działalności konserwatorskiej, remontach bieżących i pracach adaptacyjnych, dokonanych zakupach, zorganizowanych wystawach, imprezach folklorystycznych, spotkaniach literackich, prelekcjach, współpracy z mediami, działalności popularyzatorskiej, oświatowej i innych wydarzeniach w życiu Muzeum, a także o badaniach terenowych, nabytkach biblioteki muzealnej oraz wydawnictwach Muzeum-OPE.

W kolejnym sprawozdaniu: *Rada Muzealna 1994–1997* (t. I), przewodniczący Rady, doc. Tadeusz M. Trajdos przedstawił rolę, skład i zadania Rady Muzealnej oraz przebieg prac badawczych i dokumentacyjnych przeprowadzonych przez członków Rady.

W tomie II opublikowane zostało archiwalne sprawozdanie autorstwa Jacka K. Ciesielskiego *Krajoznawcze zamiłowania studentów łódzkiego ZSP* przekazane przez p. Janusza Machulika. Jest to sprawozdanie ze studenckich obozów etnograficznych z lipca 1971, które odbywały się w Zubrzycy Górnej. Do sprawozdania dołączono opis zwyczajów wigilijnych na Orawie, sporządzony na podstawie przeprowadzonych wówczas wywiadów.

RECENZJE

Jak dotychczas ukazała się na łamach „Rocznika” (t. I) jedna recenzja – autorstwa T. M. Trajdosa – *Uchyłmy kościelne wrota*, stanowiąca wnikliwe omówienie i ocenę pracy Andrzeja Skorupy pt. *Kościoty Polskiej Orawy*.

BIBLIOGRAFIA ORAWY

Autorem opracowań w tym dziale jest Marek Sławiński. W tomie I „Rocznika Orawskiego” znalazła się *Bibliografia Orawy za lata 1988–1996*. Obejmuje ona publikacje wydane w formie artykułów i wydawnictw ciągłych, noszące charakter naukowy bądź popularnonaukowy z zakresu szeroko pojętych nauk społecznych. Zastosowany został układ systematyczny, a w jego ramach układ chronologiczny i alfabetyczny. Pięć podstawowych działów to: Historia, Historia sztuki, Etnografia, Archeologia, Filologia. W ramach tych działów wyróżniono jednostki niższego rzędu. Wybór roku 1988 jako daty początkowej nie był przypadkowy. Rok ten bowiem oznacza powrót, po z górą czterdziestu latach, zorganizowanego polskiego ruchu społecznego na Orawie. Wtedy właśnie swą działalność rozpoczęło TPO, a w środowiskach naukowych zaznaczył się znaczny wzrost zainteresowania omawianym regionem. W pierwszej edycji *Bibliografii* zapowiedziano jej kontynuację w cyklu rocznym.

W tomie II, zgodnie z zapowiedzią, ukazała się *Bibliografia Orawy za rok 1997* w analogicznym do poprzedniego układzie systematycznym i alfabetycznym.

Suplementem do edycji *Bibliografii* w tomie I był wykaz publikacji popularnonaukowych za lata 1988–1996, zaś aneks w tomie II zawierał uzupełnienie bibliografii za okres sprzed 1997 roku.

Łącznie w *Bibliografii* za okres ostatnich dziesięciu lat ujętych zostało ok. 400 pozycji.

„Rocznik Orawski” zamykają *Noty o autorach* oraz spis treści.

Przedmowę do tomu I redaktor zakończył słowami: *Rozpoczynamy z nadzieją na dobry początek i płodną wytrwałość*. Niebagatelny dorobek naukowy, który złożył się na treść pierwszych dwóch tomów tego jakże cennego wydawnictwa pozwala sądzić, że powyższe słowa zyskują potwierdzenie.